

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑ

Τόμος 14ος

ΑΝΑΤΥΠΟ

Δάφνη Παπαδάτου

*Ο θεσμός της αρετοκρατίας στην βυζαντινορωμαϊκή
έννομη τάξη και πρακτική*

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

Δάφνη Παπαδάτου

*Ο θεσμός της αιρετοκρασίας
στην βυζαντινορωμαϊκή έννομη τάξη και πρακτική*

Η συμφωνία δύο αντιμαχομένων μερών να αναθέσουν την επίλυση της διαφοράς τους σε τρίτο πρόσωπο της κοινής τους επιλογής συνιστά μία πρακτική που εφαρμόζεται εθιμικά ήδη στην αρχαία Ελλάδα. Η δυνατότητα αυτή κατοχυρώνεται νομοθετικά για πρώτη φορά κατά τους κλασικούς χρόνους με τον νόμο "περί διαιτητών" του Σόλωνα. Θεσμός που θεμελιώνεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και επιτρέπει την εφαρμογή λύσεων που στηρίζονται περισσότερο στο "επεικές" παρά στο νόμο, η αιρετοκρισία - διαιτησία αποτελεί ως εκ τούτου κατά την εποχή αυτή, δίπλα στην διαδικασία ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων αφενός και εκείνη ενώπιον των δημοσίων διαιτητών αφετέρου, έναν από τους εναλλακτικούς τρόπους διευθέτησης των ιδιωτικών διαφορών¹.

Η εξέλιξη της αιρετοκρισίας στο ρωμαϊκό δίκαιο έχει αποτελέσει, πρόσφατα σχετικά, αντικείμενο εμπειριστατωμένης μελέτης από τον Κ.Η.

1. Για την αιρετοκρισία στην αρχαία Ελλάδα η βιβλιογραφία είναι πολύ πλούσια. Ενδεικτικά αναφέρουμε: Meier M.H.E., *Die Privatschiedsrichter und die öffentlichen Diäneten Athens so wie die Austrägalgerichte in den griechischen Staaten des Altertums*. Halle 1864. Steinwenter A., *Die Streitbeendigung durch Urteil, Schiedsspruch und Vergleich nach griechischem Rechte*. 1925. (β' έκδοση Μόναχο, 1971). Pantazopoulos N.J., "Ein Beitrag zur Entwicklung der Diatesie im altgriechischen Recht mit besonderer Berücksichtigung des attischen Rechts". *Festschrift Paul Koschaker*. Weimar 1939. σ. 199-223. Σακελλαριάδης Σπ., "Η διαιτησία ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ δικαίῳ". *Αρχεὸν Ἰδιωτικοῦ Δικαίου* 6 (1939). σ. 497-509. Boháček M., "Arbitration and State - Organised Tribunal in the Ancient Procedure of the Greeks and Romans". *Rivista Internazionale di Diritto Romano e Antico* 3 (1952). σ. 191-215 (εδώ 195-206). Mac Dowell D.M., *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μετάφρ. Γ. Μαθιουδάκης), Αθήνα, 1986, σ. 315 επ. Για τους δημόσιους διαιτητές βλ. Just M., "Le rôle des διαιτηταί dans l'épée 12. 11". *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 15 (1968). [3ème serie]. σ. 107-116. Mac Dowell, ό.π., σ. 321-327, Biscardi A., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο* (μεταφρ. Π. Δημάκης), Αθήνα 1991, 427-9.

Ziegler. Στην μονογραφία του *Das private Schiedsgericht im antiken römischen Recht*² ο ερευνητής αυτός μέσα από τις μεταλλαγές που εντοπίζει στην μορφή και τη σχέση μεταξύ του *compromissum* και του *receptum arbitri*, των δύο δηλαδή συμβάσεων στις οποίες θεμελιώνεται η ρωμαϊκή αιρετοκρισία, επισημαίνει μεταξύ άλλων και τον καθαρά ιδιωτικής φύσης χαρακτήρα που οι ρωμαίοι, της κλασικής ιδίως περιόδου, προσδίδουν στον θεσμό, κάτι που οφείλεται στην ανεξάρτητη ανάπτυξή του σε σχέση με τους θεσμούς του ρωμαϊκού δικονομικού συστήματος³.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός, ότι παρά τον ιδιωτικό της χαρακτήρα η αιρετοκρισία διατηρείται ενεργός θεσμός και στα πλαίσια της *extraordinaria cognitio*, του δικονομικού δηλαδή συστήματος εκείνου που καθιερώνεται την εποχή της ηγεμονίας και που σημαδεύει την συγκέντρωση κάθε δικαστικής εξουσίας στα χέρια του μονάρχη. Και τούτο διότι η παράλληλα ασκούμενη αυτή ιδιωτική δικαιοσύνη διασπά το αποκλειστικό δικαιοδοτικό προνόμιο του ανώτατου άρχοντα διτι: οι διαιτητικές αποφάσεις, που θεωρούνται ως ισοδύναμες με νόμο⁴, εκφέρονται από πρόσωπα της ελεύθερης επιλογής των αντιδίκων και όχι από τους αυτοκρατορικούς δικαστικούς λει-

2. Μόναχο. 1975. Από την προγενέστερη βιβλιογραφία βλ. Matthias B., "Die Entwicklung des römischen Schiedsgerichts", *Festschrift zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum vom Bernhard Windscheid am 22 Dezember 1888* Rostock 1888, σ. 1-149. Wenger L., λήμμα "receptum" (ιδίως "receptum arbitri"), στην *Paulys Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart 1914). του ιδίου. *Institutionen des römischen Zivilprozessrechts*, München 1925, σ. 329-331. Οικονομόπουλος Γ., *Η διαιτοσία κατά το Έλλάδι ισχῶν Δίκαιον*. Αθήνα τ. Α', 1937, σ. 110-129. Modrzejewski J., "Private Arbitration in the Law of Graeco-Roman Egypt". *Journal of Juristic Papyrology* 6 (1952), σ. 239-256. Talamanca M., *Ricerche in tema di "compromissum"*. Milano 1958. Migliardi L.-Ziegler K., "Un nuovo compromesso dall'Egitto romano: PUG inv. n. 1126". *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 18, 3ème série, (1971), σ. 553-560. Παρά τις επανειλημμένες μου προσπάθειες δεν κατάρθωσα να εξασφαλίσω αντίτυπο της πιο πρόσφατης μονογραφίας του Bigues O., *La resolución amistosa de los conflictos en derecho romano: el "arbitex ex compromisso"*. Madrid 1990.

3. αυτόθι, σ. 283-7. Εδώ, σ. 285: "fast rein privatrechtliche Konzeption der römischen Schiedsgerichte und die scharfe Trennung vom staatlichen Prozess".

4. "(definitionem) lege esse vallatam" (C. 2, 55, 4, 3).

τουργούς, και, το κυριότερο, όχι με βάση το ισχύον επίσημο δίκαιο του *Corpus Iuris Civilis*, αλλά "κατά την αλήθειαν", (*cum omni veritate*) και το προσωπικό αίσθημα δικαίου του αιρετού δικαστή⁵.

Ξεκινώντας από την αρχική αυτή διαπίστωση θα επικεντρώσω στις γραμμές που ακολουθούν την έρευνά μου στον εντοπισμό του χαρακτήρα που προσλαμβάνει η αιρετοκρισία στα πλαίσια του συγκεντρωτικά διαρθρωμένου δικαιοδοτικού συστήματος του βυζαντινού κράτους. Συγκεκριμένα, θα επιχειρήσω καταρχήν μία αξιολόγηση των νομοθετικών ρυθμίσεων που εισήγαγε ο Ιουστινιανός όσον αφορά την διαιτητική επίλυση των ιδιωτικών διαφορών. Στη συνέχεια μέσα από τις διαθέσιμες μαρτυρίες που προέρχονται τόσο από την θεωρία – νομοθεσία όσο και την πράξη, θα παρακολουθήσω την ανέλιξη της αιρετοκρισίας στο πλαίσιο της μεταϊουστινιάνειας συγκυρίας, που, αν και στο πολιτικό – διαρθρωτικό της σκέλος αποτελεί συνέχιση του *Imperium Romanum*, μέσα από τον ιδιότυπο χαρακτήρα που ανέπτυξε έβαλε τη δική της σφραγίδα στην εξέλιξη των θεσμών.

Είπαμε λοιπόν ότι ακόμα και μετά την εισαγωγή του συστήματος της *extraordinaria cognitio* η αιρετοκρισία δεν πέφτει σε αχρησία. Αντίθετα: με διάταξή του του έτους 529 ο Ιουστινιανός αναδεικνύει για πρώτη φορά το *compromissum* (συνυποσχετικό) σε *pactum legitimum*. Η σύμβαση δηλαδή, με την οποία τα μέρη συμφωνούν να υπαγάγουν την διαφορά τους στην κρίση τρίτου προσώπου της κοινής τους επιλογής ενώ προηγουμένως δεν ήταν αγώγιμη, ως απλό *pactum*, άτυπο με άλλα λόγια σύμφωνα που κατά το ρωμαϊκό δίκαιο γεννά μόνον ένσταση, στο εξής εντάσσεται στην ειδική εκείνη κατηγορία των *pacta* που καθίστανται πρωτογενώς αγώγιμα με αυτοκρατορική διάταξη⁶. Με την ανάδειξη του συνυποσχετικού σε *pactum legitimum* ο Ιουστινιανός προσδίδει στην αιρετοκρισία δημόσιο χαρακτήρα, εφόσον οι υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν με το *compromissum* καθίστανται εκτελεστές με τη συνδρομή της δικαστικής αρχής.

5. Βλ. παρακάτω, σημ. 14 και 15.

6. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η αγωγιμότητα του συνυποσχετικού διασφαλίζεται

Το μέτρο αυτό φαίνεται να συνδυάζεται με την ταυτόχρονη καθιέρωση του όρκου ως συστατικού στοιχείου του *compromissum*. Πράγματι, με την ίδια διάταξη του έτους 529 ο Ιουστινιανός ορίζει ότι η δέσμευση των μερών στους όρους του συνυποσχετικού θα διασφαλίζεται στο εξής με την παροχή όρκου⁷. Η παραπάνω ρύθμιση όμως δέκα χρόνια αργότερα αντικαταστάθηκε από νέα, με την οποία τη θέση του όρκου καταλαμβάνει η ποινική ρήτρα, το χρηματικό δηλαδή ποσό που τα μέρη συμφωνούν να καταβάλει ο μη συμμορφούμενος στην διαιτητική απόφαση διάδικος στον αντίδικό του. Στο εξής, ορίζεται, "οί τόν δικαστήν ἢ τούς δικαστάς αἰρούμενοι μετά ποινῆς αὐτούς ἐπιλεγέσθωσαν, ὁπόσης ἂν τά μέρη πρὸς ἄλληλα συμβαῖεν"⁸.

Η αντικατάσταση αυτή του όρκου από την ποινική ρήτρα δεν φαίνεται πάντως να είναι άσχετη με την επιδίωξη του Ιουστινιανού να καταστήσει την διαιτητική απόφαση μόνον υπό προϋποθέσεις δεσμευτική για τα μέρη. Συγκεκριμένα, αντίθετα με την μέχρι τότε ισχύουσα αρχή, σύμφωνα με την οποία "εἴτε δικαία εἴτε ἄδικός ἐστιν ἡ τοῦ ἀΐρετοῦ ψῆφος, ἐμμένειν αὐτῇ δεῖ"⁹. Ο Ιουστινιανός παρέχει στα μέρη την διαζευκτική δυνατότητα μετά την έκδοση της απόφασης¹⁰ είτε να δηλώσουν ότι εμμένουν σε αυτήν, είτε, αφού προηγουμένως καταβάλουν την ποινική ρήτρα, να την αγνοήσουν: "καί ἀνάγκην ἐκέτωσαν ἢ ἐμμένειν τῇ κρίσει ἢ, ...δοῦναι τό πρόστιμον οὕτω τε ἄδειαν ἔχειν ἀναχωρεῖν τῶν κεκριμένων"¹¹. Πως θα μπορούσε άραγε να αξιοποιηθεί παραδεκτώς η δεύτερη δυνατότητα αν, αντί για καταβολή προστίμου το αντίτιμο για την παράκαμψη της απόφασης ήταν η επιορκία;

με την παροχή ιδιαίτερης αγωγής, της *actio in factum*: C. 2, 55, 4, 6 και C. 2, 55, 5, προλ.

7. C. 2, 55, 4, προλ., και 1.

8. Νεαρά 82 κεφ. 11 (έτ. 539).

9. D. 4, 8, 27, 2 = Βασ. 7, 2, 27, 3 = Εξάβιβλος 1, 4, 47.

10. "post arbitri definitionem" (C. 2, 55, 4, 6 και 2, 55, 5 προλ.)

11. Νεαρά 82 κεφ. 11.

Σε στενή συνάφεια με την παραπάνω ρύθμιση είναι και το μέτρο που εισάγει ο Ιουστινιανός όσον αφορά την άσκηση ενδίκων μέσων κατά της διαιτητικής απόφασης. Η προηγούμενη νομοθεσία επέτρεπε την προσβολή της μόνον εάν διαπιστωνόταν δόλος του δικαστή (D. 4, 8, 32, 14). Αλλιώς ήταν σε κάθε περίπτωση ανέκκλητη: "*ex sententia arbitri ex compromisso ... appellari non posse*"¹². Για πρώτη φορά, με την Νεαρά του 82 κεφ. 11 ο Ιουστινιανός την καθιστά διαβλητή χωρίς περιορισμό: ο δυσαρεστημένος διάδικος καταβάλλοντας απλώς την συμφωνημένη ποινική ρήτρα που, όπως είδαμε, τον αποδεσμεύει από την υποχρέωση να εμμένει στην διαιτητική απόφαση, μπορεί ελεύθερα να ασκήσει κατ' αυτής "*ἀναψηλάφησιν*". Τα μέρη, όπως λέει το σχετικό χωρίο, "*εἴπερ ἀναψηλαφῆσαι βουλευθεῖεν, ... ἄδειαν ἔχειν ἀναχωρεῖν τῶν κεκριμένων καὶ ἐφ' ἕτερον χωρεῖν δικαστήν*"¹³.

12. C. 2, 55, 1 (πρόκειται για διάταξη του έτους 223) = Βασ. 7, 2, 53 = Εξάβιβλος 1, 4, 48/ 1, 4, 53 και 1, 4, 58.

13. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς εδώ την σκοπιμότητα που κρύβεται πίσω από την χρήση τεχνικών όρων. Ο Ιουστινιανός καθιερώνει την δυνατότητα προσβολής της διαιτητικής απόφασης με "*ἀναψηλάφησιν*" (*retractare de sententia*), ένας όρος, τον οποίο οι ρωμαίοι, οι προ του Ιουστινιανού αυτοκράτορες αλλά και ο ίδιος ο Ιουστινιανός διαφοροποιούν από την δευτεροβάθμια κρίση, που πραγματοποιείται μετά από άσκηση έφεσης (*appellatio*), και με τον οποίον υποδηλώνουν (όπως άλλωστε συμβαίνει και σήμερα την —υπό προϋποθέσεις— επανάκριση της διαφοράς από τον *δικάσαντα* δικαστή: βλ. σχετικά D. 4, 8, 32, 14 (όπου η "*ἀναψηλάφηση*" χαρακτηρίζεται ως "*appellandi species*", —"κατά μήνησιν τῇ ἐκκλήτῳ", όπως διαβάζουμε στο σχόλιο 3 (P) της αντίστοιχης διάταξης 7, 2, 27 των Βασιλικών), καθώς και C. 7, 62, 35 (διάταξη του αυτοκράτορα Ιουστίνου), και Νεαρά Ιουστινιανού 82 κεφ. 12. Όμως με την Νεαρά του 82 κεφ. 11 ο Ιουστινιανός ουσιαστικά εισάγει την επανάκριση της διαιτητικής απόφασης σε δεύτερο βαθμό, δεδομένου ότι η διαφορά επανεξετάζεται από δικαστή *διαφορετικό* από τον πρωτοδίκως *δικάσαντα* ("...καὶ ἐφ' ἕτερον χωρεῖν δικαστήν"). Χρησιμοποιώντας λοιπόν τον όρο "*ἀναψηλάφηση*" υποδηλώνοντας όμως στην πραγματικότητα την έφεση, ο Ιουστινιανός καθιερώνει το διαβλητό των διαιτητικών αποφάσεων χωρίς όμως φαινομενικά να διασπά τον ρωμαϊκό κανόνα που θέλει τις διαιτητικές αποφάσεις *ἀνέκκλητες* ("*ex sententia arbitri appellare non posse*" C. 2. 55. 1).

Η χρήση αυτή του όρου "*ἀναψηλάφηση*" για να υποδηλωθεί ουσιαστικά η έφεση πιθανόν να αποτελεί και τον λόγο για τον οποίον οι βυζαντινοί νομικοί μετά τον Ιουστινιανό εμφανίζονται να ταυτίζουν εννοιολογικά τους όρους "*ἐκκλητιον*" και "*ἀναψηλάφησις*". Βλ. χαρακτηριστικά Βασ. 7, 2, 19, σκ. 1 (P): "*οὐκ ἀναψηλαφᾶται ἡ τοῦ αἵρετοῦ ψήφος, ἥτοι οὐκ ἐκκλητεύεται. Τότε γάρ ἕτερος ἑτέρου ψήφον πολυπραγμονεῖ, ὅτε καὶ ἐκκλητος ἀρμόζει*". Βλ. και Εισαγωγή 11, παράγρ. 5, 6, 9.

Τέλος, όπως ήδη αναφέραμε πιο πάνω, στην αιρετοκρισία οι διαφορές επιλύονται με βάση όχι τον νόμο, αλλά "την αλήθεια" (*cum omni veritate*¹⁴) και το αίσθημα δικαίου του αιρετού κριτή: "Ο αίρετός δικαστής τό δοκοῦν αὐτῷ ψηφίζεται"¹⁵. Η παρέμβαση του Ιουστινιανού είναι στο σημείο αυτό καθοριστική. Στο εξής, ορίζει με την Νεαρά του 113 κεφ. 1 του έτους 541, οι αιρετοί κριτές οφείλουν να εφαρμόζουν στις αποφάσεις τους τις διατάξεις του επισήμου δικαίου, δηλαδή του *Corpus Iuris Civilis*: "κελεύομεν τόν δικαστήν... κατά τούς γενικούς ήμῶν νόμους τό πρᾶγμα ἐξετάζειν καί νομίζω πέρατι παραδιδόναι... Καί ταῦτά φαμεν εἴτε ἐκ θείου ήμῶν θεσπίσματος δικάζειν τις ἐτάχθη εἴτε ἐκ προστάξεως ἀρχικῆς εἴτε κατά τό τῶν αἵρετῶν ἢ κομπρομισσαρίων διαγνωμόνων σχῆμα τῆς ζητήσεως ἀκροᾶται... Ἡμεῖς γάρ ἅπαντας τούς δικαστάς κατά τούς γενικούς ήμῶν νόμους τάς τε ἐξετάσεις τάς τε κρίσεις ποιεῖν βουλόμεθα". Σε αντίθετη περίπτωση, οι κυρώσεις που προβλέπονται είναι η ακυρότητα της διαιτητικής απόφασης και το μη απαιτητό της ποινικής ρήτηρας: "ταύτην (δηλαδή την απόφαση)... ἄκυρον εἶναι βουλόμεθα ὥς μηδέ τήν ἐκ τῶν κομπρομίσσων ἐπάγειν ποινήν". Το μέτρο αυτό περιορίζει αισθητά, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, τον κύκλο των προσώπων εκείνων που μπορούν να επιλεγούν αιρετοί κριτές. Αυτοί μπορεί να είναι πλέον μόνον όσοι έχουν νομική παιδεία ή είναι έστω γνώστες της επίσημης λατινόφωνης νομοθεσίας. Ακόμα περισσότερο όμως, με την παραπάνω ρύθμιση αναιρείται στην ουσία ο χαρακτήρας της αιρετοκρισίας ως εναλλακτικής —σε σχέση με τα δικαστήρια— μορφής απονομής του δικαίου, με την έννοια ότι αφαιρείται η δυνατότητα από τον αιρετό δικαστή να διαμορφώσει την κρίση του με βάση το προσωπικό του αίσθημα δικαιοσύνης, πράγμα που δεν θα απέκλειε ενδεχομένως και την εφαρμογή θεσμών εθιμικής φύσης.

Όπως διαπιστώνει κανείς, οι αλλαγές που επιφέρει ο Ιουστινιανός στον θεσμό της αιρετοκρισίας είναι ουσιαστικές: επιτρέποντας την ελεύθερη άσκηση ενδίκων μέσων κατά των διαιτητικών αποφάσεων διευκολύνει τον έλεγχό τους από τα τακτικά δικαστήρια, ενώ ορίζοντας ως εφαρμοστέο

14. C. 2, 55, 4, 1 και 2, 55, 4, 3.

15. Βασ. 7, 2, 19 (=D. 4, 8, 19: "arbitrator... dicat quod ipsi videtur").

δίκαιο κατ' αποκλειστικότητα το επίσημο, επιδιώκει την χειραγώγηση των αιρετών κριτών κατά την διαμόρφωση της απόφασής τους. Δεν θα ήταν άστοχη, πιστεύω, η παρατήρηση, ότι τα μέτρα αυτά ενσαρκώνουν στην πράξη την ιδεολογική εκείνη αντίληψη των βυζαντινών αυτοκρατόρων που βλέπει στην ενότητα του δικαίου ένα από τα πρωταρχικά θεμέλια της ενότητας του Imperium Romanum.

Ποιά ήταν η τύχη των παραπάνω μεταρρυθμίσεων; Κατόρθωσε τελικά με αυτές ο Ιουστινιανός να οριοθετήσει, όπως το επεδίωξε, τις προϋποθέσεις εφαρμογής της αιρετοκρισίας;

Καταρχήν θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι ο θεσμός διατηρείται ενεργός σε όλη τη βυζαντινή εποχή μέχρι τις παραμονές της Άλωσης. Αυτό δεν προκύπτει μόνον από τις σχετικές παπυρικές μαρτυρίες, αλλά και από έγγραφα — της ύστερης κυρίως εποχής — από τα οποία αντλούμε στοιχεία για την εφαρμογή του στην πράξη. Το διαπιστώνουμε και από την διάταξη 38, 75 της Πείρας, όπου — παρεμπιπτόντως — αναφέρονται αιρετοί κριτές να αποφαινόνται πάνω σε διαφορά που ανέκυψε από σχέση πώλησης¹⁶. Διατηρείται σε ισχύ ακόμα και μετά τις μεταρρυθμίσεις στον δικαστηριακό οργανισμό που εισήγαγε το 1329 ο Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος, με τις οποίες οι δικαστικές εξουσίες αποσπώνται από την δικαιοδοσία του αυτοκράτορα και ανατίθενται σε σώμα κοσμικών και κλητικών δικαστών, γνωστών ως "καθολικῶν κριτῶν τῶν Ῥωμαίων". Αυτό το γνωρίζουμε δια στόματος του Μανουήλ Παλαιολόγου, ο οποίος σε νομοθέτημά του του τέλους του 14ου αιώνα, με το οποίο ρυθμίζει δικονομικά θέματα, ρητά διακηρύσσει την δυνατότητα επίλυσης ιδιωτικής διαφοράς με αιρετοκρισία: "εἰ μήπου θελήσουσιν ἀμφοτέρα τὰ μέρη κριθῆναι εἰς αἵρετοὺς κριτὰς τῶν αἵρετῶν καθισταμένων ... κατὰ τὸν τύπον τῶν νόμων"¹⁷.

16. "Ἐάν παρὰ αἵρετοῦ δικαστοῦ καταδικασθῇ ὁ ἀγοραστής, οὐκ ἔχει περὶ ἐκνικήσεως. Οὔτε γάρ ἀνάγκην εἶχεν ἐλέσθαι αἵρετόν δικαστήν".

17. E. Schilbach, "Die Hypotyposis der καθολικοί κριταί τῶν Ῥωμαίων vom Juni 1398 (?)". *Byzantinische Zeitschrift* 61 (1968), σ. 44-48 (εδώ σ. 52, στ. 6-8).

Από τις διαθέσιμες μαρτυρίες λοιπόν¹⁸ συνάγουμε τα παρακάτω συμπεράσματα όσον αφορά την εφαρμογή της αιρετοκρισίας στην πράξη από την μεταϊουστινιάνεια εποχή και εξής:

1) Η ορολογία με την οποία απαντά στα έγγραφα η διαδικασία, αλλά και η σχετική απόφαση, είναι "αίρετή κρίσις"¹⁹, ενώ οι δικαστές καλούνται "αίρετοί κριταί" ή "αίρετοί δικασταί"²⁰.

2) Με αιρετοκρισία λύνονται διαφορές τόσο εμπραγμάτου δικαίου (διεκδίκηση κυριότητας ακινήτων²¹), όσο και ενοχικής φύσης (αντιδικίες που πηγάζουν από σχέσεις μίσθωσης²², πώλησης²³, δανείου²⁴), οι οποίες ανακύπτουν είτε μεταξύ λαϊκών²⁵ είτε μεταξύ λαϊκών αφενός και κληρικών (μοναχών) αφετέρου²⁶. Ακόμα, από το σκόλιο 3 στην διάταξη 7. 2. 14 των Βασιλικών διαφαίνεται η δυνατότητα διευθέτησης και ποινικών διαφορών με αιρετοκρισία, προφανώς εκείνων μόνον που ανακύπτουν από την τέλεση ενός *delictum privatum*, ενός εγκλήματος δηλαδή που, κατά το ρωμαϊκό δίκαιο και σε αντιδιαστολή με το *crimen*, που επισύρει δημόσια ποινή, αποτελεί αντικείμενο διακανονισμού μεταξύ δράστη και θύματος²⁷.

18. Οι μαρτυρίες αυτές είναι: Miklosich F.-Müller J., *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Βιέννη 1860 κ.ε., τ. 4, έγγρ. αρ. 91, σ. 165-7 (στο εξής *Acta* 91). *Actes de Xéropotamou*, ed. J. Bompaire). Paris 1964, έγγρ. αρ. 27 (στο εξής *Xérop.* 27). Hunger H., "Zu den restlichen Inedita des Konstantinopoler Patriarchatsregisters im Cod. Vindob. Hist. Gr. 48". *Revue des études byzantines* 24 (1966), σ. 58-68, έγγρ. αρ. 3 (στο εξής *Inedita* 3). Hunger H.-Kresten O., *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, Teil 1. Wien 1981, έγγρ. αρ. 44 (στο εξής *Register* 44). *Actes de Docheiariou* (éd. N. Oikonomidès), Paris 1984, έγγρ. αρ. 36 (στο εξής *Doch.* 36). και *Actes de Kutlurnus* (ed. P. Lemerle), β' έκδοση, Paris 1989, έγγρ. αρ. 32 και 33 (στο εξής *Kutl.* 32 ή 33).

19. *Acta* 91, σ. 166.

20. *Inedita* 3, σ. 61, *Register.* 44, στ. 12-3.

21. *Register* 44, *Kutl.* 32/33.

22. *Xérop.* 27.

23. *Doch.* 36.

24. *Inedita* 3.

25. *Register* 44, *Inedita* 3.

26. *Kutl.* 32/33. *Xérop.* 27. *Doch.* 36.

27. Επίλυση ποινικών διαφορών με αιρετοκρισία πραγματοποιείται στην Αίγυπτο από τον 4ο αιώνα και εξής. Βλ. σχετικά Modrzejewski J. "Arbitration...", [βλ. σημ. 1], σ. 250.

3) Το συνυποσχετικό ("γράμμα καταδοχῆς" ή απλώς "καταδοχή"²⁸) μπορεί να είναι είτε έγγραφο²⁹ είτε προφορικό³⁰, όπως άλλωστε προβλέπει και η ιουστινιάνεια νομοθεσία³¹. Εάν είναι γραπτό, περιέχει και την ενδεχόμενη εκ των προτέρων δέσμευση των μερών να εμμένουν στην διαιτητική απόφαση³². Σε περίπτωση ομοδικίας ακύρως υπογράφεται δι' εκπροσώπου, αλλά πρέπει να υπογραφεί από όλους τους ομοδίκους³³.

4) Κατά την διαδικασία χρησιμοποιούνται και αποδεικτικά μέσα, όπως είναι τα έγγραφα³⁴.

5) Η εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης φαίνεται να είναι άμεση και, ανάλογα με την φύση της, είτε λαμβάνει χώρα ενώπιον των αιρετών κριτών, όταν συνιστά καταβολή³⁵, είτε πραγματοποιείται με την ανάληψη εκ μέρους τους σχετικής πρωτοβουλίας, όπως όταν πρόκειται λ.χ. για έξωση από ακίνητο³⁶.

6) Καθήκοντα αιρετού κριτή ασκούν άλλοτε αξιωματούχοι, όπως είναι ο "οἰκείος τῇ βασιλείᾳ μέγας παππίας Καβασιλᾶς"³⁷, άλλοτε πρόσωπα

Για τις κατηγορίες των αδικημάτων στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. Longo G., *Delictum e Crimen*, Milano 1976, ιδίως σ. 170-177.

28. *Kutl.* 32 στ. 46 και 44.

29. *Kutl.* 33 στ. 78 ("γραμμάτιον").

30. *Doch.* 36 στ. 8 ("προσκαλεσάμεθα").

31. *C.* 2, 55, 5, προλ.: "pacto vel in scriptis vel non in scriptis habito". Βλ. και Νερά 113 κεφ. 1: "... είτε ἐγγράφως είτε γραμμάτων χωρίς...".

32. *Kutl.* 33 στ. 29-30: "καί ἡρετίσαντο ἡμᾶς αἵρετους κριτάς, διαβεβαιωσάμενοι πρότερον τοῦτο δι' οἰκείου γράμματος ὥστε στέρξαι αὐτούς ὅτι ἂν ἡμῖν φανεῖη δίκαιον".

33. Βλ. την χαρακτηριστική περίπτωση που αναφέρεται στο *Kutl.* 33, ιδίως στους στίχους 78-82.

34. *Acta* 91, σ. 166.

35. *Doch.* 36 στ. 11-14 ("Καί ἰδοῦ δεδώκατέ μοι τήν σήμερον τὰς ...οὐγγίας... καί ἔλαβον ταῦτα χειροδότως καί ἀπαρλείπτως ἐνώπιον τῶν... ἀρχόντων"). Βλ. και *Χέρορ.* 27, στ. 15.

36. *Acta* 91, σ. 166: "τόν δέ Κεραμάρην ἐκεῖθεν τοῦ χωραφίου ἀπεπέψαμεν".

37. *Χέρορ.* 27, στ. 11.

από το στενό αυτοκρατορικό περιβάλλον, όπως είναι οι "ἄρχοντες" Κυπριανός Γεώργιος, Κουλλουράκης Μανουήλ και Χωνειάτης Συμεών³⁸, ο "σεβαστός κυρ ... Ἱερακίτης"³⁹, και ο "οἰκεῖος τῇ βασιλεῖᾳ Σενακηρεῖμ"⁴⁰, και ἄλλοτε πρόσωπα που δεν φέρνουν κάποιον τίτλο⁴¹. Ἀκόμα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, ὅτι κρέν αιρετών κριτών ασκούν και συλλογικά δικαιοδοτικά ἄργανα που συγκροτοῦνται και λειτουργούν στα πλαίσια των προνοιών κατά τους ὕστερους χρόνους. Ἐτσι τουλάχιστον προκύπτει ἀπό σχετική μαρτυρία, κατά την οποία "τοπικοί ὀξιόπιστοι ἄνδρες" που εμφανίζονται ως επενδεδυμένοι με δικαστικές δικαιοδοσίες ("παρόντων ἡμῶν ἐν ᾧ τόπῳ εἰώθαμεν κρίνειν"), εκδίδουν την ἀπόφασή τους ("αἵρετή κρίσις") πάνω σε κτηματική διαφορά μεταξύ της μονῆς Λέμβων και του "νομικοῦ" Κεραμάρη⁴².

Τα στοιχεία που αντλούμε ἀπό τις μαρτυρίες της πράξης ενώ μας δίνουν μία ιδέα, δεν μας επιτρέπουν ωστόσο την συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ὅσον αφορά την τύχη των μεταρρυθμίσεων του Ιουστινιανού κατά τους μεταγενέστερους της βασιλείας του χρόνους. Τα σχετικά έγγραφα είναι σποραδικά και περιορισμένα τον αριθμό, ενώ συχνά τα στοιχεία που μας δίνουν είναι ελλιπή. Ἀκόμα, η μοναδική περίπτωση εφαρμογῆς της Νεαρᾶς 82 κεφ. 11 του Ιουστινιανού, ὅπου σε αντιδικία περιουσιακῆς φύσης μεταξύ λαϊκῶν που επιλύεται με αιρετοκρισία κωρεῖ παράκαμψη της διαιτητικῆς ἀπόφασης και εισαγωγή της διαφοράς για επανάκριση ενώπιον του "βασιλικῶ σεκρέτου"⁴³, δεν προσφέρεται για γενικεύσεις στον βαθμό που ακόμα και οι δικαστικές αποφάσεις την ἴδια εποχή μένουν στην πράξη ανεκτέλεστες, και οι ἴδιες διαφορές επανακρίνονται ὄχι σε δεύτερο βαθμό ἀλλά για τρίτη, ακόμα και για τέταρτη φορά.

38. *Doch.* 36 στ. 9-10.

39. *Register* 44, στ. 13.

40. *Xérop.* 27. στ. 11.

41. *Register* 44, στ. 13-4.

42. Τέτοια είναι η περίπτωση του εγγράφου *Acta* 91. Για αυτήν βλ. αναλυτικά Παταζόπουλο Ν., *Ρωμαϊκόν δίκαιον ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσσει πρὸς τό ἑλληνικόν*. Θεσσαλονίκη 1979, τ. 2, σ. 125-6.

43. *Register* 44, στ. 17-9.

Διαφωτιστικότερη στην έρευνα μας είναι ως προς το σημείο αυτό η νομοθεσία. Μέσα από την προσεκτική παρατήρηση των διατάξεων των μεταϊουστινιάνειων κωδικοποιήσεων και νομοθετικών συλλογών εκείνων που αναφέρονται στον θεσμό των αιρετών κριτών⁴⁴, προκύπτουν ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις όσον αφορά την πρόσληψη στην θεωρία των μέτρων που θέσπισε ο Ιουστινιανός.

Σχετικά με την δυνατότητα "αναψηλάφησης" της διαφοράς που εκδικάστηκε από αιρετούς κριτές, παρατηρούμε τα εξής: Ενώ η δυνατότητα αυτή επαναλαμβάνεται στο κείμενο των Βασιλικών μέσα από την αυτούσια παράθεση της Νεαράς 82 κεφ. 11 (=Βασ. 7, 1, 14), αναιρείται ωστόσο σε σχόλιο, πάλι των Βασιλικών [=7, 2, 19, σχ. 1 (P)], όπου διαβάζουμε ότι "οὐκ ἀναψηλαφᾶται ἡ τοῦ αἵρετοῦ ψῆφος". Κάτι ανάλογο παρατηρούμε και στην Εξαβίβλο. Στην αυτούσια, και πάλι, επανάληψη της ίδιας Νεαράς στην διάταξη 1, 4, 62 της κωδικοποίησης αυτής παραλείπεται ακριβώς το σημείο εκείνο που επιτρέπει την "αναψηλάφηση"⁴⁵.

Παρόμοια διαπιστώνουμε όσον αφορά την τύχη και της Νεαράς 113 κεφ. 1 του Ιουστινιανού. Τα Βασιλικά επαναλαμβάνοντας στις διατάξεις 2, 6, 23 και 7, 1, 17 το κρίσιμο κεφάλαιο της εν λόγω Νεαράς παραλείπουν το σημείο εκείνο που θεσπίζει ως υποχρεωτική την εφαρμογή του επισήμου δικαίου όσον αφορά τις διαιτητικές αποφάσεις. Ο Αρμενόπουλος γίνεται ακόμα σαφέστερος, διευκρινίζοντας στο σχόλιό του στη διάταξη 1, 4, 54 της Εξαβίβλου, ότι, "αἵρετός ... ἐστὶ δικαστής ὁ μήτε δικαστηρίου προκαθήμενος, μήτε ἔχων δικαιοδοσίαν, ἀλλ' ἀπλῶς ὢν ἰδιώτης ἢ καὶ συγκλητικός ἢ καὶ εἰδώς γράμματα" (η υπογράμμιση δική μου). Το ότι αυτός μπορεί να

44. Αυτές είναι τα Βασιλικά 7, 2, η Επιτομή των Νόμων 32, 14, η Μεγάλη Σύνοψη Δ, 23, και η Εξαβίβλος 1, 4 παράγρ. 47-67.

45. Το περιεχόμενο της διάταξης 1, 4, 50 της Εξαβίβλου, όπου διαβάζουμε, ότι "ὁ καταλιπὼν τὸν αἵρετόν καὶ ἐνάγων ἐνορδίνως ὑποπίπτει τῇ ποινῇ" δεν έρχεται πάντως σε αντίφαση με την παράλειψη που επισημαίνουμε, διότι, όπως διευκρινίζει ο Αρμενόπουλος στο σχετικό σχόλιο, αφορά περιπτώσεις προσφυγής στον τακτικό δικαστή όχι μετά την έκδοση της απόφασης, αλλά ενώ η διαφορά κρίνεται ακόμα από τον αιρετό κριτή: "καὶ μήπω λυθεισῶν τῶν ἀμφιβολιῶν, ...ἀπῆλθεν εἰς ἐνόρδινον δικαστήριον". Δεν πρόκειται με άλλα λόγια για προσβολή-κατά κυριολεξία- διαιτητικής απόφασης.

είναι ενδεχομένως απλώς εγγράμματος δεν σημαίνει πάντως πως είναι και γνώστης της νομοθεσίας. Πάνω σε αυτό ο Αρμενόπουλος δεν αφήνει καμιά αμφιβολία. Σχολιάζοντας την διάταξη 1, 4, 47 της Εξαβίβλου, που ορίζει ότι "εἴτε δικαία εἴτε ἄδικός ἐστιν ἡ τοῦ αἵρετοῦ δικαστοῦ ἀπόφασις, ἐμμένειν αὐτῇ δεῖ", ισχυρίζεται ότι ο δυσαρεστημένος από την απόφαση του αιρετού κριτή διάδικος δεν έχει παρά, αφού συμμορφωθεί σε αυτήν, να μέμφεται μάλλον τον εαυτό του για την επιλογή του συγκεκριμένου αιρετού δικαστή, και όχι τον τελαιταίο, ο οποίος "ἐξ ἰδίας ἀγνοίας" αποφάνθηκε, "ἄπειρος ὢν νόμων", όπως κατά λέξη αναφέρει (η υπογράμμιση δική μου).

Οι ρυθμίσεις λοιπόν που εισήγαγε ο Ιουστινιανός, όπως διαπιστώνουμε δεν βρήκαν συνέχεια στο πεδίο της θεωρίας – νομοθεσίας. Πώς άραγε ερμηνεύεται το βραχύβιο των μέτρων αυτών, με τα οποία επιδιώχθηκε η αναπροσαρμογή της λειτουργίας μιας ιδιωτικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο του συγκεντρωτικά διαρθρωμένου δικαιοδοτικού συστήματος του βυζαντινού κράτους, το οποίο άλλωστε παρέμεινε στη βάση του αναλλοίωτο μέχρι τους ύστερους χρόνους;

Την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα την αντλούμε από την πράξη. Παρατηρούμε συγκεκριμένα, ότι αιρετοί κριτές εκλέγονται ενδεχομένως και κληρικοί. Η μαρτυρία από το έγγραφο 32 της μονής Κουτλουμουσίου του έτους 1375 είναι αποκαλυπτική: Εδώ, η επίλυση κτηματικής διαφοράς (διεκδίκηση "κηποπεριβολίου") μεταξύ αφενός των Πολυκάρπου και Κορέση, αφετέρου της αθωνικής μονής του Αλωπού (που εκπροσωπείται από τον μοναχό Ιγνάτιο), ανατίθεται με κοινή συμφωνία των μερών ("καταδοχή"), στην κρίση δύο εκκλησιαστικών λειτουργών: "καί ἡρετήσαντο ἡμᾶς αἵρετοῦς κριτᾶς". Το συνυποσχετικό καταρτίζεται εγγράφως ("γράμμα καταδοχῆς"), και περιλαμβάνει και την εκ των προτέρων δέσμευση των αντιδίκων να εμμένουν στην απόφαση που θα εκδοθεί ("διαβεβαιωσάμενοι πρότερον... ὥστε στέρξαι αὐτοὺς ὅ,τι ἂν ἡμῖν φανεῖν δίκαιον").

Είναι προφανές, ότι εδώ πρόκειται για περίπτωση που έχει σαφή τα χαρακτηριστικά αιρετοκρισίας έτσι όπως συνομολογείται κατά τις επιταγές της κοσμικής νομοθεσίας, μόνο που στη θέση των αιρετών δικαστών εκλέγονται ιερωμένοι και μάλιστα ιεραρχικά κατώτεροι από τον επίσκοπο, όπως τουλάχιστον συμπεραίνουμε από το ότι αυτοί – που είναι δύο τον αριθμό –

χαρακτηρίζονται απλώς "έντιμότατοι ἐκκλησιαστικοί ἄρχοντες".

Κάτω από αυτές τις συνθήκες μπορούμε, πιστεύω, να δώσουμε απάντηση στο ερώτημα που θέσαμε παραπάνω. Το ότι με τα μέτρα που εισήγαγε ο Ιουστινιανός επιδιώκεται ο έλεγχος των διαιτητικών αποφάσεων αυτό το επισημάναμε ήδη. Ο έλεγχος όμως αυτός φαίνεται να υπερακοντίζει τον αρχικό στόχο που επιδιώχθηκε με την θέσπισή των μέτρων αυτών στο βαθμό που περιορίζει στην πράξη την δυνατότητα, ώστε καθήκοντα αιρετών δικαστών να αναλαμβάνουν και εκκλησιαστικοί λειτουργοί. Και τούτο διότι οι τελευταίοι αυτοί είναι υποχρεωμένοι από την Νεαρά 113 κεφ 1 να κρίνουν με βάση τις διατάξεις μιας νομοθεσίας ξένης προς την εκκλησιαστική τάξη. Από την άλλη μεριά με την δυνατότητα παράκαμψης των αποφάσεων που εκφέρουν, την οποία θεσπίζει η Νεαρά 82 κεφ. 11, υποσκελίζεται ευθέως ο ρόλος τους ως αιρετών δικαστών, εφόσον η απόφασή τους έχει ενέργεια μόνο με την προϋπόθεση μη ανατροπής της από τον κοσμικό δικαστή. Κάτι που πάντως δεν φαίνεται να επεδίωξε άμεσα ο Ιουστινιανός, αν κρίνει κανείς από άλλες ρυθμίσεις, με τις οποίες επεκτείνει τις διαιτητικής φύσης αρμοδιότητες των εκκλησιαστικών λειτουργών. Και αναφέρομαι στην Νεαρά 86 κεφ. 2 (=Βασ. 6, 2, 22), με την οποία, ως γνωστόν, ανατίθεται στον επίσκοπο διαμεσολαβητική – διαιτητική αρμοδιότητα επίλυσης ιδιωτικών διαφορών, στις περιπτώσεις εκείνες που ο ή οι διάδικοι αμφισβητούν την αμεροληψία του κοσμικού δικαστή.

Η παράλειψη λοιπόν των ρυθμίσεων του Ιουστινιανού από όλες τις μεταγενέστερες του *Corpus Iuris Civilis* κωδικοποιήσεις θα πρέπει να αποδοθεί στο γεγονός ότι στην πράξη εξ αιτίας της συμμετοχής της εκκλησίας στην διαδικασία της διαιτητικής επίλυσης των διαφορών, τα μέτρα παρέμειναν ανενεργά. Βέβαια, την συχνότητα προσφυγής των αντιδίκων σε κληρικούς αιρετούς δικαστές, ή το εάν αυτή ακολούθησε με τον χρόνο ανοδική πορεία, αυτό οι πηγές δεν μας το αποκαλύπτουν. Γνωρίζουμε όμως, ότι τέτοια καθήκοντα ασκούν κληρικοί όχι μόνο κατά τους ύστερους χρόνους, αλλά ήδη από τον 6ο αιώνα, όπως προκύπτει από τις παπυρικές μαρτυρίες⁴⁶. Και ακόμα γνωρίζουμε, ότι ο θεσμός των αιρετών δικαστών δεν

46. βλ. σχετικά Ziegler, *Schiedsgericht*, σ. 269, και Modrzejewski, ό.π., σ. 249.

ήταν πάντως άγνωστος ως εσωτερικό δίκαιο και της εκκλησίας: σχολιάζοντας τους κανόνες 96 και 122 της εν Καρθαγένη Συνόδου που ορίζουν, ότι οι αποφάσεις "τῶν δικαστῶν, τῶν κατὰ κοινήν συναίνεσιν ἐπιλεγέντων" είναι ανέκκλητες, οι Αριστηνός και Βαλσαμώνας αναφέρονται στην αιρετοκρισία ως μία διαδικασία που ενδεχομένως εφαρμόζεται κατὰ την επίλυση διαφορῶν μεταξύ κληρικῶν⁴⁷, ενώ παράλληλα υπογραμμίζουν τα σημεία εκείνα που την διαφοροποιούν από τον αντίστοιχο θεσμό του κοσμικού δικαίου⁴⁸.

47. "ἐάν οἱ ἀντικρινόμενοι ἐπίσκοποι ἢ κληρικοί, ἐπιλέξωνται τινάς τῶν ἐπισκόπων αἵρετοῦς δικαστάς, καί παρ' αὐτοῖς δικασθῆναι θελήσωσιν..." (σχόλιο του Βαλσαμόνα στον κανόνα 96 της εν Καρθαγένη Συνόδου, εν Ράλλη Γ.-Ποτλή, *Σύνταγμα τῶν θείων και ιερῶν κανόνων*, Αθήναι 1852-1859, τ. 3, 539. Βλ. ομοίως και το σχόλιο του Αριστηνοῦ στον κανόνα της ἰδίας Συνόδου, αὐτόθι, σ. 585.

48. Το βασικό σημείο διαφοροποίησης είναι ὅτι η ἐκκλησιαστική αιρετοκρισία είναι ἰσχυρή και ἐγκυρη ἀκόμα και χωρίς την συνομολόγηση ποινικῆς ρήτηρας μεταξύ τῶν αντιδίκων. Βλ. σχετικά σχόλια τῶν Βαλσαμόνα και Αριστηνοῦ στον κανόνα 96 της εν Καρθαγένη Συνόδου, αὐτόθι, σ. 538 και 539. Μία δεύτερη – και σημαντικότερη – διαφοροποίηση εντοπίζεται στο γεγονός, ὅτι η ἐκκλησιαστική διαιτητική ἀπόφαση είναι ἀμεσότερα ἐξαναγκαστή, ἐφόσον ο μη συμμορφούμενος σε αὐτήν διάδικος ἀπειλεῖται με τον λεγόμενο μικρό ἀφορισμό: "Ὅστις δέ διά μονοτονίαν, ἤγουν ἰσχυρογνωμοσύνην, ἢ ἀναισχυτίαν, οὐ πειθαρχεῖ τοῖς δικασταῖς, ὁ τῆς πρώτης καθέδρας ἐπίσκοπος ἐντελεῖται διά γραμμάτων τοῖς ἐπισκόποις μή συγκοινωνῆσαι αὐτῷ, ἕως οὗ πειθαρχήσῃ". (= σχόλιο του Ζωναρά στον κανόνα 122 της εν Καρθαγένη Συνόδου, αὐτόθι, σ. 584-5).

Μέσα από έναν τέτοιο συσχετισμό λοιπόν κατά τον οποίο πολιτεία και εκκλησία, ως δύο ισοσθενείς δυνάμεις, λειτουργούν διαλεκτικά μεταξύ τους, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις τόσο της αντιμετώπισης στην θεωρία όσο και της εφαρμογής στην πράξη του θεσμού της αρετοκρασίας στο Βυζάντιο.

SUMMARY

This study traces the development of the institution of arbitration in Byzantium, which, while laying the foundations for "private justice", nonetheless remained active in the strictly centralised judicial system of the Byzantine state.

The writer begins with an assesment of the legislative regulations introduced by Justinian with respect to the arbitral settlement of private disputes. Justinian established the right of appeal against arbitral decisions in his *Novella* 82 chap. 11 and the compulsory implementation of the provisions of the officials *Corpus Iuris Civilis* in arbitral decisions in *Novella* 113 chap. 1. He was clearly aiming to bring the institution of arbitration under state control, by 1) making it possible for the ordinary courts to supervise arbitral decisions, and 2) guiding the arbitral judges in formulating their decisions.

The available documentary evidence does not make it clear whether or not these legislative regulations were implemented in practice; but it does clearly attest that the institution of arbitration was implemented in Byzantium right up until the Ottoman conquest.

However, a careful examination of the relevant post-Justinianian legislative provisions reveals that, in the legislative sphere at least, Justinian's measures were not maintained. In fact, there was a strong adherence to the legislative principles which had been in force prior to Justinian's amendments.

This "legislative inconsistency" may be explained by the fact that in practice the duties of arbitral judges were also assumed by members of the clergy, which *de facto* rendered Justinian's provisions inoperative. The reasons for this were: 1) that these ecclesiastical arbitral judges did not give their ruling, as laid down by *Novella* 113 chap. 1, on the basis of the Secular legislation which was anyway alien to the ecclesiastical order; and 2) that the right of appeal established by *Novella* 82 chap. 11 implicitly into question the clergy's legal authority, which could be submitted to the control of the ordinary courts. This conflicted with other Justinianian legislation, which broadened the scope of the clergy's arbitral competence (*Novella* 86 chap. 2).